

Azərbaycan mədəniyyəti istiləşmə mərhələsində (1953-1955-ci illər)

İsrail Məhərrəmov

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Rövşən Quliyev

Azərbaycan Texniki Universiteti. Azərbaycan.

Annotasiya. Məqalədə Stalinin ölümündən (1953) sonra Azərbaycanda həmin dövrdə nəzarətdən kənar qalmış ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət sahələrindəki geriliklərin aradan qaldırılması məqsədilə görülmüş tədbirlər barədə ətraflı məlumat verilir. Bu məqsədlə Respublika səviyyəsində müzakirəyə çıxarılan məsələlərin əhəmiyyəti təhlil olunur və 1954-cü ilin 26-27 martında keçirilmiş Azərbaycan KP MK II Plenumunun qərarlarının hansı səviyyədə yerinə yetirildiyini təsdiqləyən arxiv sənədləri xronoloji ardıcılıqla təqdim və təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: posttotalitar dövrü, totalitarizmdən sonrakı dövr, nisbi istiləşmə mərhələsi, elm, mədəniyyət, incəsənət

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.09.2022, qəbul edilib – 20.09.2022

Azerbaijani culture in the warming period (years 1953-1955)

İsrail Maharramov

Doctor of Philosophy in History

Rovshan Guliyev

Azerbaijan Technical University. Azerbaijan.

Abstract. In the article is given detailed information on the measures taken to eliminate delays in the field of literature, culture and art after the death of Stalin (1953) in Azerbaijan until that period. For this purpose, the importance of the issues discussed at the level of the Republic is analyzed and the archival documents confirming the level of implementation of decisions of the Plenum of the Central Committee of the Communist party of Azerbaijan are chronologized and analyzed.

Keywords: post-totalitarian period, era after totalitarianism, period of relative warming, science, culture, art

Article history: received – 13.09.2022, accepted – 20.09.2022

Giriş / Introduction

1953-cü ildən sonra Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində (Azərbaycan KP MK) mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafını təmin etmək məqsədilə xüsusi elm və mədəniyyət şöbəsi yaradılmışdır. Şöbənin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri də So-

vet İttifaqı Kommunist Partiyasının (Sov.İKP) XIX qurultayının qərarları və Sov.İKP MK-nın iyul və sentyabr plenumları, eləcə də Azərbaycan KP XX qurultayının qərar və qətnamələrinin həyata keçirilməsini təmin etmək idi.

1955-ci ilin martında şöbə Azərbaycan KP MK-nın II Plenumunda müzakirə olunmaq üçün kənddə mədəni-maarif işinin vəziyyəti və vəzifələri haqqında məsələ müzakirəyə çıxarılmışdır.

Sov.İKP-nin iki briqadası tərəfindən keçirilən ilkin müzakirə respublikanın 21 rayonu- nu əhatə etmişdir [7, f.1, s.336, iş 38, v.237].

Əsas hissə / Main Part

Rayonlarda mədəni-maarif işinin vəziyyəti 1954-cü il martın 26-27-də, Azərbaycan KP MK-nın II Plenumunda müzakirə olunmuşdur [29, f.1, s.336, iş 38, v.66].

Müzakirələrdən aydın olmuşdur ki, kənddə mədəni-maarif işi başına buraxılıb. Partiya və sovet orqanları, eləcə də Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən mədəni-maarif müəssisələrinin fəaliyyətinə gündəlik nəzarət edilmir. Azərbaycan KP MK plenumu bunu nəzərə alaraq müzakirəyə çıxarılan mədəni-maarif müəssisələrinin kənddə işi ilə bağlı ideya-siyasi, təşkilati və təsərrüfat-maliyyə məsələləri üzrə kompleks qərar qəbul etdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1948-ci ildə Azərbaycan KP MK-nın mədəni-maarif müəssisələri haqqında qətnaməsi qəbul olunmuşdur [7, f.1, s.336, iş 38, v.237]. Lakin həmin qətnamənin icrası ilə Azərbaycan KP MK aparatında heç kəs məşğul olmamışdır.

Sov. İKP MK-nın "Partiya və dövlət aparatında ciddi çatışmazlıqlar haqqında" qərarını rəhbər tutaraq Azərbaycan KP MK Elm və mədəniyyət şöbəsi MK-nın II Plenumunun təşkilatçılıq üzrə qərarının icrasına ciddi diqqət yetirdi. Azərbaycan KP MK Mart Plenumundan bir ay sonra – 1954-cü il aprelin 27-də Plenum qərarında adıçəkilən bütün respublika təşkilatlarının nümayəndələri gördükləri işlər barədə məlumat vermək üçün şöbəyə çağırılmışlar [30, f.1, s.336, iş 38, v.67]. Məlum olmuşdur ki, kənddə mədəni-maarif işinin aparılması üzrə respublika təşkilatları çox ləng hərəkət edirlər. Onların hamısına Plenumun qərarlarının icrası üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmələri barədə xəbərdar edildi. Bununla əlaqədar olaraq 1954-cü il mayın 22-də Salyan və Göyçay rayon partiyası komitələri katiblərinin Azərbaycan KP MK Plenumu qərarlarının necə icra olunması barədə hesabatları dinlənilirdi [30, f.1, s.336, iş 38, v.67]. Müşavirədə Əli Bayramlı, Biləsuvar, Qazı Məmməd, Kürdəmir, Xıllı

rayon partiya komitələrinin katibləri və Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndələri iştirak etmişdilər [30, f.1, s.336, iş 38, v.67]. Müşavirə kənddə mədəni-maarif işinin irəliləməsinə müəyyənləşdirdi, bununla belə, raykom katiblərinə ciddi xəbərdarlıq edildi ki, onların bu sahədəki işləri yenidən yoxlanılacaq.

1954-cü il iyunun 7-də indiki Füzuli rayonu Horadiz kənd klubunun müdiri S.Mehdiyevanın Azərbaycan KP MK təlimatçılarının köməyi ilə hazırlanmış hesabatı dinlənilirdi. Qazax, Bala-kən, Ağdam, Xaçmaz, Füzuli və digər rayonların kənd klublarının müdirləri də müşavirədə iştirak etmişdilər [31, f.1, s.336, iş 38, v.68]. Mədəniyyət Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin əməkdaşları da müşavirəyə dəvət olunmuşdular. Müşavirə kənd klublarının işində böyük çatışmazlıqlar aşkar etdi və kənddə klub işinin qabaqcıl təcrübəsinin yayılması üzrə əməli tədbirlər planı hazırladı. Bunun icrası kənd klubları üçün faydalı ola bilərdi.

1954-cü ilin sentyabrında Ağdam rayonu mədəni-maarif və yerli partiya və sovet təşkilatlarının respublikanın digər rayonlarının partiya, sovet və mədəni-maarif təşkilatlarını respublika pambıqçılıq arasında mədəni-maarif işinin yaxşılaşdırılması uğrunda sosializm yarışını keçirmək barədə mətbuatda dərc olunan çağırışları da bu sahədə canlandırıcı tədbir oldu [4].

Kənddə mədəni işin mühüm sahələrindən birinin kino xidməti olduğunu nəzərə alan Azərbaycan KP MK Elm və Mədəniyyət şöbəsi 1954-cü ilin yayı ərzində respublikanın kənd əhalisinə göstərilən kino xidmətinin vəziyyətini əsaslı şəkildə yoxlamışdır. Respublikanın 10 rayonu yoxlamaya cəlb olunmuşdur [31, f.1, s.336, iş 38, v.68]. Yoxlamaların nəticəsi həmin ilin oktyabrında Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti ilə Azərbaycan KP MK bürosunun birgə iclasında müzakirə olunmuşdur [27, f.1, s.336, iş 38, v.68-69]. Qəbul olunmuş birgə qərarda kənd əhalisinə göstərilən kino xidmətinin yarı-

maz vəziyyəti kəskin tənqid olunmuş və bu halın aradan qaldırılması, köklü dəyişikliklər edilməsi üçün konkret tədbirlər planı nəzərdə tutulmuş, bu sahədə Zaqatala rayonunun başladığı qabaqcıl iş təbliğ edilmiş, nümunə kimi göstərilmişdir [5, f.1, s.336, iş 38, v.239].

Kənd təsərrüfatı məsələləri üzrə Sov.İKP MK Sentyabr Plenumunun qərarlarının yerinə yetirilməsində respublika yaradıcı təşkilatlarının mühüm rolu olacağı da diqqətə çatdırılmışdır.

Respublika yazıçıları AKP MK və Nazirlər Sovetinin tapşırığı ilə sisteməlik olaraq rayonlara getməyə başladılar. Bütün yay ayları ərzində 27 yazıçı respublikanın 32 rayonunda olmuşdur. S.Rüstəm, M.Hüseyn, Mir Cəlal, M.Rahim, Ə.Vəliyev, O.Sarıvəlli, Əbülbəşən və b. bu səfərlərdə iştirak etmişlər. Bu da yazıçılarda kənd mövzularına marağı artırmışdı. Bundan ötən 6-7 ay ərzində mətbuatda bir sıra yeni əsərlər dərc olunurdu. Bunlardan V.Şıxlının "Gəlin" povesti, İ.Əfəndiyevin "Görüş", İ.Hüseynovun "Dan ulduzu" hekayələri, D.Ordubadlının "Həyatın yollarında" poemasını göstərmək olar [5]. Bunlardan əlavə İ.Əfəndiyev kənd haqqında əsərlər toplusu, O.Sarıvəlli isə pambıqçılar haqqında poema üzərində işlədiklərini bildirmişdilər.

Bəstəkarlar da kənd haqqında mövzulara daha tez-tez diqqət yetirməyə başlamışdılar. 1954-cü ilin noyabrında Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının plenumu olmuşdur. Plenumda kənd həyatı ilə bağlı bir sıra yeni əsərlər səsəndirilmişdir. Hacı Xanməmmədovun Xalq çalğı alətləri orkestri, habelə, Niyazi və Rauf Hacıyevin Simfonik orkestr üçün süitəsi, Q.Burşteynin "Abşeronun səhəri" simfonik poeması, Adil Babayevin "Bulaq üstə" mahnısı, H.Hacıyevin "İşıqlı yol" mahnısı səsləndirilmişdir [1].

Respublika rəssamlarının yaradıcılıq planlarında kənd həyatına geniş yer verilirdi. 1954-cü ilin noyabrında açılmış respublika bədii sərgisində Mirzəzadə, B.Əliyev və Əbdürrəhmanovun Sosialist Əməyi qəhrəmanlarına həsr olunmuş 8 portreti, S.Bəhlulzadənin 4 "Quba peyzajı". Ə.Məmmədovun "Zebu naxın suda", T.Tağiyevin pambıqçılar haqqındakı "Rəfiqələr" əsərləri nümayiş etdirilmişdir [6]. Bundan əlavə, rəssamların kənd rayonlarında 17 sərgisi

təşkil olunmuş, 40 sərginin ilin sonunadək təşkil olunması planlaşdırılmışdır [6].

Kənd əhalisinə teatr və konsert xidmətinin gücləndirilməsi məsələsi Sov.İKP-nin kənd təsərrüfatı haqqındakı qərarlarına uyğun olaraq Azərbaycan KP MK bürosu tərəfindən qəbul olunmuş bir sıra qərarlarda öz əksini tapmışdır. Təkcə 1954-cü ilin iki ayı ərzində – avqustun 15-dən oktyabrın 15-dək Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası və digər bədii təşkilatların qüvvəsi ilə respublikanın 42 rayonunda 260 konsert verilmişdir. Bundan əlavə, M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının briqadaları tərəfindən respublikanın 18 rayonunda 47 konsert verilmişdir [28, f.1, s.336, iş 38, v.240].

Kənddə teatr xidmətinin yaxşılaşdırılması məsələsi dəfələrlə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti və Azərbaycan KP MK mədəniyyət şöbələrinin birgə iclaslarında əyalət teatrlarının – Gəncə, Xankəndi, Naçıvan, Quba teatrları və Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi rəhbərlərinin iştirakı ilə müzakirə olunmuşdur. 1954-cü ilin mayından oktyabırna qədər əyalət teatrları və respublika Gənc Tamaşaçılar Teatrı tərəfindən 52 rayonda 259 tamaşa göstərilmişdir [33, f.1, s.336, iş 38, v.71].

M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrının qüvvəsi ilə Ağdam rayonunun mədəniyyət sarayı avadanlıqla təchiz olunmuşdur. Artistlər və musiqiçilər həmin sarayda böyük konsert vermişlər [33, f.1, s.336, iş 38, v.71].

Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı Salyan rayonunda 5 hamilik konserti vermişdir. Teatr bundan əlavə Salyan bədii özfəaliyyət təşkilatına da lazımı köməklik göstərmişdir [33, f.1, s.336, iş 38, v.71].

Azərbaycan Dövlət Rus Dram Teatrı Şamaxı rayonunun Çuxuryurd kənd klubuna hamilik yardımı göstərmiş, səhnəni yenidən qurmuş kənd əməkçiləri ilə görüşlər keçirmiş, konsertlər vermiş, klubun bədii özfəaliyyət dərnəyinə sisteməlik yardımlar göstərilməsini nizamə salmışdır [33, f.1, s.336, iş 38, v.7].

Azərbaycan Gənc Tamaşaçılar Teatrının işçiləri Maştağa rayonunun kənd klublarına hamilik köməyi göstərmişlər [33, f.1, s.336, iş 38, v.7].

Respublikanın Sov.İKP MK Sentyabr Plenumunun qərarlarına uyğun olaraq iş aparən bədii

və özfəaliyyət təşkilatlarının işini Azərbaycan KP MK qənaətbəxş hesab etməmişdir. MK-nin elm və mədəniyyət şöbəsi çalışdı ki, respublikanın yazıçıları, bəstəkarları və rəssamları kənd zəhmətkeşlərinə həsr olunmuş böyük əsərlər yaratsınlar, bununla da kənd təsərrüfatının daha da yüksəldilməsi uğrunda mühüm problemlərin həllinə yardım etsinlər. O, Bakı teatrının kəndlərdə sistemli çıxışlarının təşkil olunmasını tələb edirdi. Bu məqsədlə SSRİ Mədəniyyət Nazirliyindən teatrları avtobuslarla təmin etmək xahiş olunurdu. Bu tədbirin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan KP MK bürosu respublikada səyyar kolxoz teatrı yaradılması haqqında qərar qəbul etdi və onun icrası MK-nin elm və mədəniyyət şöbəsi ilə Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinə tapşırıldı [13, f.1, s.336, iş 38, v.241].

Azərbaycan KP-nin XX Qurultayı öz qətnəməsində yaradıcı təşkilatların işində olan ciddi çatışmazlıqlara toxunaraq Azərbaycan KP MK-ya bu fəaliyyətin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görməyi tapşırıldı. Eyni zamanda yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar və heykəltəraşlara yeni, yüksək ideyalı və bədii cəhətdən dəyərli əsərlər yaratmağı tapşırıldı [34, s.659-660].

Qurultay Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinə və teatrların rəhbərlərinə ciddi tapşırıldı ki, teatrların repertuarlarının yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görsünlər, müasir mövzuda tamaşaların göstərilməsinə üstünlük versinlər, tamaşalarda ideya-bədii səviyyənin yüksəldilməsinə təmin etsinlər [34, s.660].

Bu baxımdan 1954-cü ilin aprelinde (15-18) Azərbaycan Yazıçılarının II Qurultayının keçirilməsinin mühüm əhəmiyyəti var idi. Qurultay Azərbaycan KP MK elm və mədəniyyət şöbəsinin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə hazırlanılıb keçirilmişdi. Qurultay tənqid və özünütənqid ruhunda keçirilmiş, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının sonrakı inkişaf yollarını müəyyənləşdirmişdir [10, f.1, s.284, iş 18, v.45-56; f.1, s.306, iş 79, 89-102; f.1, s.335, iş 6, v.1-3, 66-77].

Bütün ideya-siyasi fəaliyyətə nəzarəti əlində cəmləşdirən Azərbaycan KP MK yazıçılar qurultayının işindən o qədər də razı qalmamışdır. Belə ki, yazıçıların nisbi sərbəstliyini – öz qurultayları barədə əsas məruzənin və həmməru-

zəçilərin çıxışlarının mətnini cəmi bir gün əvvəl MK-ya təqdim etmələrini etirazla qarşılamışdır. MK-nin iradına görə bu səbəbdən "məruzədə canlı həyatla ədəbiyyat arasındakı əlaqə kifayət qədər işıqlandırılmamışdır, bir sıra metodoloji məsələlər (tipiklik, xəlixlik və s.) nəzərdən qəçirilmiş, uzunçuluğa və sərbəstliyə yol verilmişdir. Qurultayda və qurultaydan sonra qrupçılıq və ayrı-ayrı yazıçıların əsərlərinin tənqid olunmasına dözümsüzlük göstərmələri özünü bürzə vermişdir" [12, f.1, s.336, iş 38, v.73; f.1, s.284, iş 18, v.46-56; s.335, iş 6, v.1-3, 66-70; s.306, iş 79, v.89-102]. Həmin ilin oktyabrında Azərbaycan KP MK bürosu haqsız olaraq B.Vahabzadə və Z.Xəlilovun "əsərlərinin partiya mətbuatında tənqid olunmasına qarşı etirazlarını qeyri-partiyalı davranış" kimi dəyərləndirdi [11, f.1, s.284, iş 79, v.242].

SSRİ Yazıçılar İttifaqının qarşıda duran II qurultayına hazırlıq Azərbaycan yazıçılarının fəaliyyətində müəyyən canlanmaya səbəb oldu. Yazıçılar yeni əsərləri ilə oxucuların diqqətini cəlb etdilər. S.Rəhimovun "Ağbulaq dağlarında" romanı, İ.Əfəndiyevin "Atayevlər ailəsi", S.Rüstəmin "Burada mənəm, Bağdada kor xəlixə" pyesləri, Z.Cabbarzadənin "Dnepr sahillərində" poeması və s. nəşr olundu. S.Rəhman, Ə.Abbasquliyev, Ə.Məmmədov, M.Rahim və b. da yeni əsərlər üzərində gərgin iş apardıqlarını bəyan etdilər.

1954-cü il sentyabrın 11-də Ə.Vəliyevin "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində "Kolxoz kəndimizin təsviri məsələsi" adlı məqaləsi dərc olundu [3]. Azərbaycan KP MK bürosu 1954-cü ilin oktyabrında həmin məqaləni müzakirə edərək göstərmişdi ki, "yanlış olan bu məqalə partiya və hökumət tərəfindən sosialist kənd təsərrüfatı qarşısında qoyulan vəzifələrlə uzlaşmır". Büronun qərarında göstərilirdi ki, hələ də yazıçılar arasında sağlaml mühiyə mane olan qrupbazlıq mövcuddur və ona qarşı ciddi mübarizə aparılmalıdır. Gəncə yazıçıları ilə işin çox pis təşkil olunduğu da diqqətə çatdırılmışdır. Ə.Vəliyevin adıgedən məqaləsi "Kommunist" qəzetinin "Düzgün olmayan bir məqalə haqqında" adlı redaksiya məqaləsində də kəskin tənqid olunmuşdu [2].

Hələ 1954-cü ilin mayında Bakıda Azərbaycan və qonşu respublikaların yaradıcılıq kon-

fransı olmuşdur. Bu konfransın keçirilməsi haqqında SSRİ Rəssamlar İttifaqının təşkilat komitəsi Azərbaycan KP MK bürosunun 23 dekabr 1953-cü il tarixli “Respublikada təsviri sənətin vəziyyəti və daha da yüksəldilməsi tədbirləri haqqında” qərarını müzakirə edərək qərar vermişdir. Konfransda Azərbaycan rəssam və heykəltəraşlarının 200-dən artıq əsərindən ibarət sərhi də açılmışdı [25, f.1, s.336, iş 38, v. 74]. Ümumiyyətlə, 1954-cü il Azərbaycanın rəssam və heykəltəraşları üçün uğurlu olmuşdur. Azərbaycanın 25 ən yaxşı rəssamının 40-a qədər əsəri Ümumittifaq bədii əsərlər sərgisində nümayiş olunmaq üçün seçilmişdi. 1954-cü ildə Bakıda keçirilən sərgidə isə rəssam və heykəltəraşların 250-dən artıq yeni əsərləri nümayiş etdirilmişdi [6].

Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin elm və mədəniyyət şöbələri Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının işini rəssamlarda fərdi qaydada lazımı səviyyədə iş qura bilməməsi üçün də tənqid etmiş, rəssamların yaradıcılıq planları ilə maraqlanmağı, onlara lazımı yardım göstərilməsini pisləmişlər. Azərbaycan KP MK bürosunun 1953-cü il dekabrın 23-də qəbul etdiyi qərarla göstərilirdi ki rəssamların yaradıcılığında ən əhəmiyyətli çatışmazlıq janr yaradıcılığının olmaması idi. Əksinə, portret və peyzaç çəkilişi üstünlük təşkil edirdi. Azərbaycan KP MK bürosu elm və mədəniyyət şöbəsindən tələb edirdi ki, İttifaqın yaradıcı seksiyalarında müasir təsviri sənətin prinsipial, böyük məsələləri üzrə sərbəst diskussiyalar təşkil etsin [8, f.1, s.336, iş 38, v.248].

Azərbaycan KP MK elm və mədəniyyət şöbəsi 1954-cü il noyabrın 2-də respublika bəstəkarlarının yaradıcılıq müşavirəsini təşkil etmişdir. Azərbaycan musiqi yaradıcılığının sonrakı inkişaf yolları müşavirədə geniş müzakirə edilmişdi. Müşavirədə göstərilmişdi ki, son illərdə respublika bəstəkarlarının yaradıcılığında ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bəstəkar F.Əmirov C.Cabbarlının eyniadlı pyesi üzrə “Sevil” operasını yazmışdır. Q.Qarayevin “Yeddi gözəl” balleti bütün İttifaqda böyük uğurla səhnələşdirilmişdir. Bəstəkarlar özlərinin yekun plenumlarına 6 konsert keçirmək üçün böyük hazırlıq işləri görmüşlər: simfoniyalar, simfonik poemalar, skripka ilə orkestr üçün konsert, fortepiano ilə

orkestr üçün konsert, simfoniyyələr, süitalar, kantatalar, mahnılar və s. hazırlamışlar. Bəstəkarlar İttifaqının 1954-cü il noyabr ortalarında keçirilmiş VII plenumu gənc yaradıcılara geniş meydan vermişdi. Gənclərdən H.Rzayev və R.Hacıyevin simfoniyları xüsusilə diqqəti cəlb etmişdir. Bu əsərlərdən əlavə, gənc bəstəkarlar E.Nəzirovanın fortepiano üçün konserti və A.Rzayevin skripka ilə orkestr üçün konserti SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibliyində ifa olunmaq üçün seçilmişdir [17, f.1, s.336, iş 38, v.249].

Orta nəsil bəstəkarlarından F.Əmirovun “Sevil” operası və C.Cahangirovun “Dostluq nəğməsi” vokal-simfonik süitəsi yüksək qiymətləndirilmişdir.

Plenumda ifa olunan bir çox musiqi əsərləri müəyyən cəhətlərinə görə kəskin tənqid olunmuşdur.

Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti elm və mədəniyyət şöbələri fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri də onların Bakı kinostudiyasına xüsusi diqqət yetirmələri və onun partiyanın maraqları çərçivəsində istiqamətləndirilmələri idi. Bakı Studiyası uzun müddət tammətrajlı bədii film yarada bilmədiyindən, Azərbaycan KP MK Elm və Mədəniyyət şöbəsi onu yeni ssenarilərlə təmin etmişdir. Bilavasitə, həmin şöbənin iştirakı ilə “Ən xoşbəxt gün”, “O olmasın, bu olsun” və “Görüş” filmlərinin ssenariləri yenidən işlənilib hazırlanmışdır. Bakı studiyasının texniki və təsərrüfat vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması ucbatından bu şöbə Azərbaycan KP MK bürosunda müzakirə olunmaq üçün xüsusi qərar ləhiyəsi də hazırlamışdı [9, f.1, s.336, iş 38, v.76].

Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti elm və mədəniyyət şöbələrinin diqqət mərkəzində olan mühüm məsələlərdən biri də yazıçıların II qurultayından sonra onların yaradıcılığında baş verən dəyişiklikləri araşdırmaqdan və bunu partiyanın ideoloji mövqeyindən istiqamətləndirməkdən ibarət idi. Yazıçılardan tələb olunurdu ki, onlar müasir fəhlə sinfi, qadınların faciəli keçmiş və bugünkü parlaq həyatı, Sovet adamlarının mənəvi böyüklüyü, keçmişin qalıqlarına qarşı mübarizə, respublikanın təsərrüfat quruculuğu, dəniz neft

mədənləri, nəhəng suvarma kanalları, Kür-Araz ovalığının suvarılması işləri, Mingiçevir DRES-in inşası, özəmətli sənaye mərkəzi – Sumqayıtın yaradılması və bir çox başqa məsələlər geniş işıqlandırılıb [14, f.1, s.336, iş 38, v.243-244]. İstər nəsr, istərsə də poeziyada gətirili aradan qaldırmaq üçün rus yazarlarından nümunə götürmək tövsiyə olunurdu. Böyük poemaların və nəzmlə romanların yazılması tələb olunurdu.

Ədəbiyyatda daha çox irad tutulan səhələrdən biri dramaturgiya idi. Göstərilirdi ki, S.Vurğun və M.İbrahimov tərəfindən 30-cu illərdə yazılan pyeslər səviyyəsində indiyədək bir dəne də olsun pyes yazılmayıb.

Ədəbi tənqid də tənqid hədəfinə çevrilmişdi. Onun köklü şəkildə yaxşılaşdırılması bir vəzifə kimi qarşıya qoyulurdu. Burada sosializm realizmi, tipiklik, xəlqilik, milli forma tələb olunurdu. Azərbaycan tənqidçilərinin metodoloji səhvlərə yol verdikləri bildirilir, haqsız olaraq C.Cəfərov, M.Vəliyev tarixi realizmi XIX əsr Azərbaycan klassik ədəbiyyatına görə tənqid edilir və onlara “sosialist realizminin banisi Qorkini” sayı salmadıqlarına görə ciddi irad tutulurdu [15, f.1, s.336, iş 38, v.245].

Yazıçıların mətbu orqanları olan “Azərbaycan” və “Literaturu Azərbaycan” jurnalları, “Ədəbiyyat və incənət” qəzeti də tənqid atəşinə tutulmuşdu. “Azərbaycan” jurnalının əsas “günahı” Y.Şirvanın “Vətəndaş” romanını, Q.Axundlunun “Ağır illərin dostları” povestini, B.Vahabzadənin “Sadə insanları” poemasını, Q.Qasımzadənin “Dağ yaylaqlarında” poemasını, Z.Xəlilin “Bahar şerləri”, Rəsul Rzanın şerləri silsiləsini dərc etməsi olmuşdur. “Literaturu Azərbaycan” jurnalı isə C.Məmmədovun “Kitab” hekayəsi, Z.Xəlilin “Dağlarda saray” pyesi, P.Savinin “İki günəş” məqaləsi, C.Məmmədovun “Çexov və Azərbaycan nəsi” məqaləsi, İ.Oratovskinin “Dostumun monoloqu” şeirinə görə günahlandırılmışdı [16, f.1, s.336, iş 38, v.246].

Yazıçılar İttifaqı və Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinin orqanı olan “Ədəbiyyat və incənət” qəzeti incənət məsələlərini tamamilə qeyri-qənaətbəxş şəkildə işıqlandırdığına görə tənqid olunurdu. Ədəbiyyat məsələlərinin işıqlandırılmasında da qəzetin buraxdığı kobud, o cümlədən texniki xətalər pislənilirdi.

Sov.İKP MK “Novı mir” jurnalının fəaliyyətini müzakirə etməsi və müvafiq qərarlar qəbul olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan KP MK elm və mədəniyyət şöbəsi sentyabrın əvvəllərində Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına və onun mətbu orqanlarının redaktorlarına təklif etmişdi ki, İttifaqın Rəyasət Heyətində “Azərbaycan”, “Literaturu Azərbaycan” jurnalları, “Ədəbiyyat və incənət” qəzeti redaksiya heyətlərinin hesabatlarını dinləsin. Lakin tapşırıq yerinə yetirilməmişdir [16, f.1, s.336, iş 38, v.246].

Azərbaycan KP MK elm və mədəniyyət şöbəsi teatr təşkilatlarının maliyyə durumu repertuarı və tamaşaların ideya-bədii səviyyəsi məsələləri üzrə bir sıra müşavirələr keçirmişdir. Bakı teatrından əlavə, Gəncə, Naxçıvan, Xankəndi, Quba teatrları və yaradıcı kollektivləri ilə müşavirələr keçirilmiş, söhbətlər edilmişdi.

Hələ 1953-cü ilin aprelinde elm və mədəniyyət şöbəsi teatrlarda nümayiş etdirilən tamaşaların ideya-bədii səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə geniş müşavirə keçirmişdi [18, f.1, s.336, iş 38, v.250]. Müşavirədə göstərilmişdi ki, teatrların tipik səhvləri pyeslərin ideya şərhinə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi, rejissura və aktyor işinin xarakterik çatışmazlıqları, tərbiyə və işiq, musiqi və s. məsələlərdə özünü büruzə verən kəm-kəsirlərdən ibarətdir. Tamaşaların ideya-bədii keyfiyyətlərinin aşağı olması xüsusi qeyd olunurdu.

Amma ötən ilyarın ərzində cüzi irəliləyişin olduğu Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinin sayəsində mümkün olmuşdur. Mədəniyyət Nazirliyinin elm və mədəniyyət şöbəsi tamaşaların ideya-bədii səviyyələrini tezliklə yüksəltməyi öz öhdəsinə götürür. Teatrlarda rus müəlliflərinin pyeslərinin azlığı da ciddi tənqid olunurdu: “İvan Susanin”, “Snequroçka”, “Knyaz İqor”, “Şelkuncik”, “Çereviçki” və s. əsərlərin nümayişinin çoxlaşdırılması tələb olunurdu [19, f.1, s.336, iş 38, v.251].

M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dram Teatrı da nümayiş etdirdiyi tamaşaların kasadlığı və zəifliyinə görə təpkiyə məruz qalmışdır. Eyni sözləri Rus Dram Teatrı haqqında da söyləmək olar. Burada da mövzu kasadlığı ucbatından bəzi pyeslər hətta bir il ərzində 74 dəfə nümayiş etdirilmişdir [21, f.1, s.336, iş 38, v.252].

Əyalət teatrlardan isə kolxoz mövzusunda tamaşaların nümayiş etdirilməsi tələb olunurdu. Azərbaycan KP MK-nin 1954-cü ilin yanvarında qəbul etdiyi qərara əsasən, respublikanın daxili imkanları hesabına opera və balet teatrının binası əsaslı şəkildə təmir olunmuşdu. Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı üçün yeni binanın bünövrəsi qoyulmuşdur. Azərbaycan KP MK Elm və Mədəniyyət şöbəsi Rus Dram Teatrı üçün yeni binanın tikilməsi barədə də yuxarı təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırmışdı. Amma bütün tikinti məsələlərinin həlli Moskvada reallaşdı. Moskva isə Azərbaycan mədəniyyətinin problemlərinə başdan-sovdu yanaşırdı. Azərbaycan KP MK Elm və Mədəniyyət şöbəsinin etiraz müraciətində göstərilir ki, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının 450 min rublluq dövrüyə vəsaitinin ayrılması Moskva tərəfindən naməlum səbəblər üzündən yubadılır. Elə buna görə də teatr işçilərinin ayrı-ayrı qruplarına aylarla maaş verilməmişdir [21, f.1, s.336, iş 38, v.254].

Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Elm və Mədəniyyət şöbələrinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan teatrları SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərinə qastrol səfərinə getmişdilər. Digər respublikaların teatrları isə Bakıya qastrol səfərinə gəlmişdilər [21, f.1, s.336, iş 38, v.254].

Azərbaycan KP MK-nin əvvəlki rəhbərliyinin xalq sənətini hər cür sıxışdırması ilə səhvlərini aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan KP MK bürosu Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası tərkibində xor kapellası və sazçılar ansamblını bərpa etmək, Mədəniyyət Nazirliyinin Radiolaşdırma idarəsi yanında xalq çalğı alətləri orkestrini genişləndirmək barədə qərar qəbul etmişdi [21, f.1, s.336, iş 38, v.254].

Azərbaycan KP MK respublikada musiqiçi kadrları, xüsusilə də, vokalçıların hazırlanması üçün Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası qarşısında ciddi məsələ qaldırmışdı.

Musiqi sahəsində çətinlikləri törədən səbəblərdən biri konservatoriyaya göstərilən ögey münasibət olmuşdur. Konservatoriyanın müəllimləri siniflərdə, evsiz tələbələr isə akt zalının lojalarında məskunlaşmışlar [22, f.1, s.336, iş 38, v.255].

Azərbaycan KP MK Elm və Mədəniyyət şöbəsi mədəniyyət və incəsənət sahəsində ideyaterbiyə işlərini yenidən ciddi nəzarətə götürmüş, marksizm-leninizm ideyaları, estetikası və s. görüşlərini ciddi təbliğ etməyi mühüm şort kimi yarıdıcı təşkilatlar qarşısında vəzifə olaraq qoymuşdur. Bu məsələ Bakı şəhər partiya komitəsinin 1954-cü il iyulun 30-da keçirilmiş plenumunda diqqət mərkizində olmuşdur [23, f.1, s.336, iş 38, v.257]. Bununla belə, Azərbaycan KP MK əsassız olaraq bir qrup yarıdıcı xadimə qarşı iradlar tutmuş, onları tənbeh etmişdir. Yazıçılar N.Babayev, H.Hüseynzadə, C.Məcnunbəyov, Əkbər Ağayev, Sabit Rəhman, Z.Xəlil, aktyor İ.Ağalarov, rəqqasə Əminə Dilbazi həyatlarının bu və ya digər səhifələrini açmadıqları üçün ciddi cəzalandırılmışlar [24, f.1, s.336, iş 38, v.258].

Nəticə / Conclusion

Araşdırmalarımız nəticəsində belə qənaətə gəldik ki, 1953-cü ildə – Stalinin ölümündən sonra Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin göstərişilə yaradılmış Elm və Mədəniyyət şöbəsi yerlərdə həyata keçirilən mühüm tədbirlərin əsl təşkilatçısına çevrildi.

Azərbaycan KP MK-nin 1954-cü ilin mart ayında keçirilmiş II Plenumu bu sahəyə diqqətin artırılması məqsədilə cavabdeh olan

şəxslərə görülən işlər barədə müntəzəm olaraq hesabat vermələri tapşırılmışdı.

Ona görə də, az müddət ərzində ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində ciddi dəyişikliklər nəzərə çarpməyə başladı. Azərbaycan yazıçı və şairlərinin tez-tez rayonlara gətməsi, görüşlər keçirməsi də bu sahənin inkişafında uğurlu nəticələr vermişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Sovet Kompozitorları İttifaqının Plenumu (Azərbaycan Kompozitorları İttifaqının sədri Q.Ə.Qarayevlə müsahibə)//Kommunist, 1954, 14 noyabr, №270; Azərbaycan Sovet Kompozitorları İttifaqının Plenumu//Kommunist, 1954, 20 noyabr, №275.
2. Düzgün olmayan bir məqalə haqqında// Kommunist, 1954, 9 oktyabr, №240.
3. Ə.Vəliyev. Kolxoz kəndimizin təsviri məsələsi//Ədəbiyyat və incəsənət, 1954, 11 sentyabr.
4. Kommunist, 1954, sentyabr.
5. M.Cəfər. Ədəbiyyatda müsbət qəhrəman//Kommunist, 1954, 1 dekabr, №284; Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının mübariz vəzifələri (baş məqalə)//Kommunist, 1954, 11 dekabr, №293.
6. M.Tərhanov. Rəssam və heykəltəraşlarımızın yeni əsərləri//Kommunist, 1954, 14 noyabr, №270; Təsviri incəsənətimizin yeni yüksəlişi uğrunda (baş məqalə)//Kommunist, 1954, 25 noyabr, 279.
7. SPİHDA (Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxiv), f.1, s.336, iş 38, v.237.
8. SPİHDA, 23, f.1, s.336, iş 38, v.248.
9. SPİHDA, 25, f.1, s.336, iş 38, v.76.
10. SPİHDA, f.1, s.284, iş 18, v.45-56; f.1, s.306, iş 79, 89-102; f.1, s.335, iş 6, v.1-3, 66-77.
11. SPİHDA, f.1, s.284, iş 79, v.242.
12. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.73; f.1, s.284, iş 18, v.46-56; s.335, iş 6, v.1-3, 66-70; s.306, iş 79, v.89-102.
13. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.241.
14. SPİHDA, f.1; s.336, iş 38, v.243-244.
15. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.245.
16. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.246.
17. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.249.
18. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.250.
19. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.251.
20. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.252.
21. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.254.
22. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.255.
23. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.257.
24. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.258.
25. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.74.
26. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.243.
27. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.239.
28. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.240.
29. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.66.
30. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.67.
31. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.68.
32. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.68-69.
33. SPİHDA, f.1, s.336, iş 38, v.71.
34. Черки истории Коммунистической партии Азербайджана. Баку, 1963.

**Азербайджанская культура в период оттепели
(1953-1955 гг.)**

Исраил Магеррамов

Доктор философии по истории

Ровшан Гулиев

Азербайджанский Технический Университет. Азербайджан.

Резюме. В статье даются обширные сведения о проведенных мероприятиях с целью устранения, после смерти И.Сталина (в 1953 году), отставания в области литературы, культуры и искусства, обойденных вниманием до того времени. С этой целью анализируется значимость выполнения на республиканском уровне вопросов, вынесенных на обсуждение на II Пленуме ЦККП Азербайджана, состоявшемся 26-27 марта 1954 года, и исследуются представленные в хронологической последовательности архивные материалами, подтверждающие уровень выполнения его решений.

Ключевые слова: посттоталитарный период, период относительного потепления, наука, культура, искусство